

ISSN 2076-5908

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ,
МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

ВІСНИК ЧЕРКАСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія
ІСТОРИЧНІ НАУКИ

Науковий журнал

Виходить 40 разів на рік

Заснований у березні 1997 року

№ 29 (242). 2012

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Черкаси - 2012

**ВІСНИК
ЧЕРКАСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія історичні науки
№ 29 (242). 2012

Відповідальний за випуск
Масненко В. В.

Відповідальний секретар
Присяжнюк Ю. П.

Комп'ютерне верстання
Івангородський К. В.

Підписано до друку 12.12.2012. Формат 84x108/16.
Ум. друк. арк. 15,0. Тираж 300 пр.

Виготовлено з оригінал-макету у видавничому відділі
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
Адреса: 18000, м. Черкаси, бул. Шевченка, 81, кімн. 117,
Тел. (0472) 37-13-16, факс (0472) 37-22-33,
e-mail: vydav@cdu.edu.ua, <http://www.cdu.edu.ua>
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК №3427 від 17.03.2009 р.

**Засновник, редакція, видавець і виготовлювач –
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького**
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16161-4633ПР від 11.12.2009

Науковий журнал містить статті, в яких розглядаються актуальні проблеми історіографії та методології історичних досліджень, історії України, всесвітньої історії. Складовою журналу також є огляди і рецензії українських наукових і навчально-методичних видань, наукова хроніка.

Для широкого кола науковців, викладачів, аспірантів, студентів й усіх, хто цікавиться історичною наукою.

Постановою президії ВАК України від 10.02.2010 р. № 1-05/1 (Бюлетень ВАК України, 2010. – № 3) журнал включено до переліку наукових фахових видань зі спеціальності «Історичні науки».

Випуск № 29 (242) наукового журналу Вісник Черкаського університету, серія історичні науки рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 1 від 28.08.2012 року).

Журнал реферується Українським реферативним журналом «Джерело» (засновники: Інститут проблем реєстрації інформації НАН України та Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського) та Реферативним журналом Всеросійського інституту наукової і технічної інформації РАН (ВІНІТІ РАН).

Головна редакційна колегія:

д.пед.н., проф., чл.-кор. НАПНУ *А.І. Кузьмінський* (головний редактор), д.пед.н., проф. *Н.А. Тарасенкова* (заступник головного редактора), к.ф.-м.н., доц. *О.О. Богатирьов* (відповідальний секретар), д.б.н., проф., чл.-кор. НАПНУ *Ф.Ф. Боечко*, д.ф.-м.н., проф. *А.М. Гусак*, д.е.н., проф. *І.І. Кукурудза*, д.б.н., проф. *В.С. Лизогуб*, д.філос.н., проф. *О.В. Марченко*, д. іст. н., проф. *В.В. Масненко*, д. х. н., проф. *Б.П. Мінасєв*, д.філол.н., проф. *О.О. Селіванова*, д.філол.н., проф. *В.Т. Поліщук*, д.т.н., проф. *В.М. Середенко*, д. і. н., проф. *А.Ю. Чабан*.

Редакційна колегія серії:

д.іст.н., проф. *В.В. Масненко* (відповідальний редактор); д.іст.н., доц. *Ю.П. Присяжнюк* (відповідальний секретар); д.іст.н., проф. *В.В. Гоцуляк*; д.іст.н., проф. *О.І. Гуржій*; д.іст.н., проф. *А.Г. Морозов*; д.іст.н., проф. *А.Ю. Чабан*; д.іст.н., проф. *М.Г. Шамрай*; к.іст.н., доц. *Н.І.Земзюліна*; к.іст.н., доц. *Ю.М. Михайлюк*; к.іст.н., доц. *В.М. Мельниченко*; к.іст.н., доц. *О.І. Овчаренко*; к.іст.н., доц. *О.Г. Перехрест*.

За зміст публікації відповідальність несуть автори.

Адреса редакційної колегії:

Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького,
кафедра архівознавства, новітньої історії та спеціальних історичних дисциплін.
Тел. (0472) 37-55-57

Нещодавно вийшло друком оригінальне науково-популярне видання “Черкаський педагогічний інститут на шпальтах газети “Черкаська правда” 1954–1991 рр.: матеріали прес-моніторингу”, яке досліджує рідкісний газетний фонд в архіві періодичних видань наукової бібліотеки ЧНУ ім. Б. Хмельницького з метою висвітлення історії повсякденності провідного ВНЗ Шевченківського краю в окреслений хронологічний період.

Цю працю підготували кандидат історичних наук, доцент, директор наукової бібліотеки ЧНУ ім. Б. Хмельницького Григорій Михайлович Голиш і бібліотекар 1-ї категорії Ольга Василівна Ільченко. Вона присвячена ветеранам і випускникам університету.

Матеріали прес-моніторингу розташовано у хронологічній послідовності (як прес-релізи кореспонденцій), бібліографічні відомості подано згідно з національними стандартами України, а в підрядкових коментарях і поясненнях розміщено тлумачення окремих анахронічних термінів і понять. Подано також стислі відомості про персоналії, які згадуються в газетних текстах, що виводять це видання за рамки звичного збірника.

У книзі зібрано понад 260 матеріалів за 37 років (1954–1991 рр.) діяльності обласної газети “Черкаська правда”, де висвітлюється багатогранне життя педінституту: матеріально-технічна база, організація навчального процесу, особливості вступних кампаній, перебіг науково-дослідної роботи, зовнішні зв’язки ВНЗ, дозвілля студентів, діяльність партійної та комсомольської організацій, доля відомих випускників тощо.

Заслужують на увагу додатки, що містять результати проведеної авторами-укладачами класифікації газетних матеріалів про ВНЗ, короткі відомості про редакторів обласної газети у зазначений період, а також ілюстрації логотипів назви часопису. З особливим акцентом варто наголосити на тому, що авторами зроблений жанровий, тематичний, рубрикаційний аналіз кореспонденцій про інститут, його подано в додатках у вигляді таблиць. Важливим є те, що збірник має добротний науково-допоміжний апарат, що складається з предметного, іменного та географічного покажчика.

Потрібно підкреслити, що книга – неординарна, оскільки аналоги такого формату зустрічаються досить рідко в науковій спадщині. Насамперед, вона має джерелознавче значення і, безумовно, є корисною передусім для дослідників регіональної вищої освіти і, звісно, журналістів. Цікавим це видання може бути й для широкого читацького загалу.

Насамкінець треба підкреслити, що сама праця цікава та актуальна, мета – надзвичайно шляхетна, тому варто висловити побажання авторам продовжити свій пошук в обраному напрямку, досліджувати газетні матеріали про Черкаський національний університет у подальших хронологічних періодах.

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Лариса Синявська

НОВІ НАУКОВІ ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ ПРАЦІ З ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА

Тельвак В.В. Грушевськознавство – спеціальна галузь історичних знань: навчально-методичний посібник / В.В. Тельвак. – Дрогобич : РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – 236 с.

Тельвак В.В. Постаць Михайла Грушевського в історіографії Центрально-Східної Європи (кінець XIX – 30-ті роки XX століття) / В.В. Тельвак. – Дрогобич: РВВ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2012. – 169 с.

З під пера відомого українського грушевськознавця Віталія Тельвака за останній час вийшло дві важливі книги з вказаної спеціальної галузі історичних знань. Перша з них, яка побачила світ у 2011 р., являє собою комплексний навчально-методичний посібник, рекомендований МОН України для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів.

Структура видання цілком вмотивована і складається зі вступу та двох частин. У вступі автор коротко визначає значення вивчення постаті й наукової спадщини

М.С. Грушевського для підготовки фахівців істориків, мету, об’єкт і предмет навчального курсу “Грушевськознавство”, вимоги до знань і вмінь студентів-істориків.

У першій частині посібника вміщений авторський курс лекцій “Життя та діяльність Михайла Грушевського”. Кожна з семи лекцій містить хронологічно структурований виклад матеріалу, запитання для самоконтролю студентів, список джерел і літератури.

Перша лекція присвячена родоводу Грушевських, дитинству та гімназійні рокам майбутнього історика. Особлива увага звернута на саморефлексію молодого Михайла, яка знайшла своє відображення у його автобіографіях, споминах, щоденниках. Зокрема, для підготовки істориків важливо простежити яким чином відбувалося у нього пробудження інтересу до української історії та культури, опанування азів українознавства, вагання у виборі фаху між письменником та істориком, перші спроби літературної творчості. У другій лекції йдеться про навчання Грушевського в Київському університеті Святого Володимира. Тут особлива увага звернута на процес його фахового зростання, вплив відомих істориків на формування творчої лабораторії молодого дослідника. Третя лекція охоплює львівський період життя М. Грушевського: його викладацьку діяльність у Львівському університеті, науково-організаційну та видавничу працю, суспільно-політичну діяльність. Четверта лекція “Між Львов та Києвом” розкриває біографію вченого у період 1906–1914 рр. Автор цілком виправдано зосереджується на суспільно-політичній діяльності вченого у період революції в Російській імперії та після її поразки, його культурно-просвітницькій, науково-організаційній та дослідницькій праці. У окремому підпункті йдеться про історію конфлікту Грушевського з галицьким політикумом, який помітно вплинув і на його подальшу наукову діяльність, особливо у частині її організаційних засад. П’ята лекція присвячена драматичному і вкрай напруженому періоду Першої світової війни та Української революції. Тут основна увага звернута на судові переслідування Грушевського як із російського, так і австрійського боку, його арешт і заслання. У другому пункті йдеться про діяльність історика у царині відродження української державності, зокрема як голови Української Центральної Ради. У шостій лекції викладені особливості наукової та громадсько-політичної діяльності Грушевського у еміграції, з виділенням її празького та віденського періодів. Остання, сьома лекція охоплює десятиліття життєвого шляху історика після повернення у підрадянську Україну. Тут представлені найбільші наукові досягнення вченого у зрілий період його творчості й трагедія особистої долі в умовах радянського тоталітаризму.

Після прочитання тексту лекцій студенти отримають адекватне уявлення про життя виданого українського історика і значення його спадщини для становлення української історичної науки та національної державності.

У другій частині посібника розміщені додатки, зокрема, плани семінарських занять і методичні рекомендації до навчального курсу. Теми семінарських занять орієнтовані на з’ясування важливих для підготовки істориків проблем: суть історичної концепції М. Грушевського, його наукова спадщина з історії України та всесвітньої історії, суспільно-політична та державотворча діяльність. Окремо розглядається роль видатного історика у організації та конституюванні української гуманітаристики, його стосунки з відомими українськими інтелектуалами, значення наукової школи Грушевського для розвитку української історичної науки.

Крім того, додатки містять огляд архіву Михайла Грушевського, перелік його найбільш докладних персональних бібліографій, список найважливіших прижиттєвих праць вченого та перевидань фундаментальних студій історика протягом 1989–2006 рр. у хронологічному порядку, загальну бібліографію з грушевськознавства.

Отже рецензований посібник має безперечно високий фаховий та навчально-методичний рівень. Він є цілком новаційним і за змістом, і за формою подання матеріалу. Використання посібника у навчальному процесі дасть змогу суттєво поліпшити фаховий рівень майбутніх істориків. Окрім того, видання може становити інтерес і для студентів інших гуманітарних спеціальностей.

Для удосконалення посібника можна порекомендувати – при розгляді питань родоводу Грушевських залучити підсумкову працю М. Кучеренка, С. Панькової та Г. Шевчука (див.

Кучеренко М., Панькова С., Шевчук Г. Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського). – К. : Кий, 2006. – 664 с.). Також, при викладанні курсу “Грушевськознавства” потрібно звернути увагу на його теоретичні та методологічні засади, донести до студентів особливості історіографічного осмислення, дискусій навколо спадщини видатного українського історика. У посібнику зустрічаються й поодинокі похибки. Так “Історія Малоросії” належить авторству Миколи, а не Олексія Маркевича (с.17). Сподіваємося, що висловлені побажання будуть враховані автором при перевиданні посібника.

* * *

Монографія В.Тельвака, яка вийшла 2012 р., безсумнівно, є актуальною і потрібною для сучасного читача. Оскільки українська історична наука потребує ґрунтовних історіографічних досліджень, надто коли йдеться про фундаментальні методологічні й інституційні засади її становлення, повернення до національної історіографічної традиції та входження в європейський історіографічний простір. Актуальність рецензованої книги підсилюється, передусім, і тим, що в ній на основі міждисциплінарного підходу, який поєднує методологічні засади історії історіографії та культурно-інтелектуальної історії, запропонована низка наукових новацій, важливих для виходу сучасної української історіографії на новий якісний рівень. На нашу думку, дослідження Тельвака репрезентує перспективний напрямок історіографічних студій, який ще не набув достатнього поширення у середовищі українських істориків. Окрім суто сциєнтистського значення розглянута монографія несе і важливе суспільне навантаження. Вона сприяє деконструкцію численних історичних та історіографічних міфів різного спрямування, які активно відтворюються і наново формуються як в Україні, так і за її межами.

Структура рецензованої монографії є логічною і цілком виправданою. Вона складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, покажчика імен, покажчика періодичних видань.

У вступі автор обґрунтовує наукову потребу аналізу сприйняття спадщини М. Грушевського зарубіжною історіографією. З поміж інших національних шкіл виокремлено російську, польську, чеську та німецьку. Пояснюється це тим, що саме у цих історіографіях був найбільший інтерес до української проблематики. А ще, критичне звернення до спадщини українського вченого набуло системності фактично лише в названих інтелектуальних наукових середовищах.

У першому розділі “Постать Михайла Грушевського в російській історичній думці” подана детальна характеристика осмислення спадщини українського історика російськими інтелектуалами. Автор цілком виправдано розглядає цей процес у контексті загального ставлення до українського національного руху. У підсумку дослідник констатує, що було створено декілька інтерпретаційних підходів – від цілком вдалих спроб академічного аналізу історіографічної спадщини М. Грушевського до відвертої профанації всього спектру його діяльності прихильниками право-монархічної великодержавної ідеології.

Другий розділ “Польська грушевськіана” присвячений аналізу не менш активної та емоційної реакції польських істориків на доробок українського колеги. Тут автор виокремлює кілька хронологічних періодів, які відрізняються тональністю та інтенсивністю оцінок. Зокрема він стверджує, що до кінця XIX ст. у польській історіографії простежувався назагал об’єктивний та науковий підхід – тоді дискусії відбувалися у напрямі віднайдення найбільш адекватних шляхів вирішення поставленого завдання. Наступний період – початок XX ст. – приніс помітну радикалізацію національного руху українців і поляків, а звідси – загострення польсько-українських відносин, що позначилося й на характері історіографічної дискусії. Історичні концепції М. Грушевського все більше розглядалися крізь призму зростаючого політичного протистояння – як теоретичне обґрунтування українського національного руху. У міжвоєнній Польщі вказані тенденції лише загострилися.

Третій розділ “Чеська рецепція спадщини Михайла Грушевського” подає студіювання проблеми у контексті доволі доброзичливої рецепції українського руху в чеській науковій літературі та публіцистиці, що яскраво позначилося на позитивних оцінках творчого доробку одного з його лідерів. По суті тут мав місце справжній міжнаціональний історіографічний

діалог, не обтяжений імперською спадщиною, чи взаємними претензіями, як у російському, або польському випадку.

У четвертому розділі “Образ Михайла Грушевського в німецькій славістиці” звернута увага на те, що саме німецькі вчені, на відміну від інших західноєвропейських дослідників, доволі докладно цікавилися україністикою. Можна погодитися з висновком автора, що німецька наука в своїх оцінках творчої діяльності М.Грушевського була доволі об’єктивною та в цілому прихильною.

Загалом можна стверджувати, що В.В. Тельваку вдалося повністю реалізувати мету, яка ставилася перед рецензованою книгою: сформулювати цілісне уявлення про рецепцію повідного українського історика в історіографіях народів Центрально-Східної Європи. Серед зауважених недоліків впали в око деякі незначні текстуальні повтори, які, проте, не псують загального позитивного сприйняття рецензованої монографії.

Сподіваємося, що видання прислужиться загальній справі наукового осмислення складних явищ європейської історіографії, зокрема, рецепції у ній знакової для української історичної науки спадщини М.С. Грушевського.

Віталій Масненко

З М І С Т

Методологія та історіографія

Присяжнюк Ю.П. Методологія історичних досліджень, опублікованих на сторінках Вісника Черкаського університету (2001–2011 рр.)	3
Тельвак В.В. Творча спадщина Михайла Грушевського в історіографічній рефлексії Дмитра Дорошенка (перша третина ХХ ст.)	9
Драч О.О. Політика державної влади Російської імперії щодо педагогічної діяльності іноземців у ХІХ ст.	15
Михайлюк Ю.М. Висвітлення історії українського міщанства литовської доби в науковій спадщині М. Довнар-Запольського	20
Івангородський К.В. Нові версії етногенезу східних слов'ян у сучасній білоруській історіографії.	26

Історія України

Степанов М.Ю. Ставлення до народів-сусідів в українській православній полемічній літературі кінця ХVІ – початку ХVІІ ст.	36
Новак А.В. Комунікація наддніпрянської інтелігенції з репрезентантом галицької наукової думки О. Барвінським	42
Бойко Я.В. Розподіл праці та структура зайнятості населення Тавриди наприкінці ХІХ ст.	48
Гребенюк О.І. Створення Ради Народних Міністрів доби Центральної Ради та її діяльність в евакуації.	76
Костюкова О.М. Становлення всеукраїнського товариства робітників-винахідників у 20-х рр. ХХ ст.: проблемні аспекти	82
Земзюліна Н.І. Участь жіночого населення в кооперативних проектах радянської влади (20-і рр. ХХ ст.)	87
Куксенко С.І. Дискусійні аспекти щодо початку “пом’якшення” партійно-державної релігійної політики у сталінський період	92
Гичка О.І. Стан охорони здоров’я матері й дитини в українському селі у 1943–1956 рр.	95
Суденко О.В. Заходи органів державної влади щодо матеріально-побутового та трудового забезпечення демобілізованих військовослужбовців Радянської армії у 1945–1946 рр.	100
Радченко О.М. Іноземний туризм у Радянській Україні на прикладі прийому туристів із НДР як дзеркало “розвинутого соціалізму”	105
Бережна Н.О. Правове становище вірмен України у 1990-х – 2000-х рр. (на матеріалах Черкаської громади)	111
Мануїлова К.В. Еволюція теоретичних засад етнополітики УСРР	116

Етнологія України

- Тупчієнко М.П.** Міфологічні уявлення про залізну природу анатомічних органів людського тіла у традиційній культурі: джерелознавчий аспект 122

Всесвітня історія

- Петречко О.М.** Переслідування християн та рескрипт Адріана Мініцію Фундану 128
Захаренко О.С. Культ особи Чаушеску: механізм творення та його наслідки 133

Рецензії та огляди

- Присяжнюк Ю.** Литвинова Т.Ф. “Поміщицька правда”. Дворянство Лівобережної України та селянське питання наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття (ідеологічний аспект) / Т.Ф. Литвинова. – Д. : “ЛІРА”, 2011. – 732 с. 139
- Гарнага В.** Черномаз Б. Методологія історії XX ст. : посіб. для студ. вищ. навч. закл / Б. Черномаз. – Умань, 2011. – 112 с. 142
- Синявська Л.** Голиш Г.М. Черкаський педагогічний інститут на шпальтах газети “Черкаська правда” 1954–1991 рр.: матеріали прес-моніторингу, Г.М. Голиш, О.В. Ільченко. – Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012. – 208 с. 143
- Масненко В.** Нові наукові та навчально-методичні праці з грушевськознавства . . . 144
- Наші автори 148

C O N T E N T S

Prysyazhnyuk Yu. Methodology of historical research, published in the University of Cherkassy Journal (2001–2011)	3
Telvak V.V. Mykhajlo Hrushevsky's creative inheritance in the historiographical reflection of Dmytro Doroshenko (the first third of the twentieth century)	9
Drach O.O. The Russian Empire's government policy on foreigners' educational activities in the 19th century	15
Mykhaylyuk Yu. Analysis of the history of Ukrainian philistinism of Lithuanian period in the scientific heritage of M. Dovnar-Zapolskogo	20
Ivangorodsky K.W. New versions of ethnogenesis of East Slavs in modern Belarusian historiography	26
Stepanov M.Yu. Attitude to neighbouring peoples in Ukrainian Orthodox polemical literature at the end of the 16th and beginning of the 17th centuries	36
Novak A.V. Communication of Naddniprovyanshchyna's intelligentsia with representantom of Galychyna scientific opinion O. Barvinskii	42
Boyko J.V. Division of labour and the structure of the employment of the population in Tavrida at the end of the 19th century	48
Grebenyuk O. Creation of Council of Folk Ministers is in time of Central Advice and its activity in evacuation	76
Kostukova O.M. Formation of the Ukrainian company workers inventors in 20's years of XX century: problematic aspects	82
Zemzyulina N.I. Participation of female population in cooperation projects of soviet government (1920 th of XX century)	87
Kuksenko S.I. Debatable aspects of beginning "softening" the party-state religious policy in the Stalin period	92
Gichka O.I. Condition of mother and child health in rural areas in 1943–1956 years	95
Sudenko O.V. Actions of the organs of state power towards material and labour maintaining the demobilized servicemen of the Soviet army in the years 1945–1946	100
Radchenko O.N. Foreign tourism in Soviet Ukraine through group tours from GDR as mirror of "developed socialism"	105
Berezhna N.O. Legal status of the Armenians of Ukraine in the 1990s – 2000s (according to the materials and documents of the community of Cherkassy)	111
Manuilova E.V. The evolution of the theoretical principles of the policy of korenization of Ukrainian SSR	116
Tupchyjenko N.P. Mythological ideas are about ferrous nature of anatomic organs of human body in traditional culture	122
Petrechko O.M. The Persecution of the Christians and Hadrian's Rescript to Minicius Fundanus	128
Zakharenko O.S. The cult of Ceausescu personality: mechanisms of forming and its consequences	133
Prysyazhnyuk Yu. Litwinowa T.F. "Pomishchitska pravda". Dworianstwo Liwoberezhnoyi Ukrayiny ta selians'ke pytannia naprykintsi XVIII – u pershiy polowyni XIX st. (ideologichniy aspekt). – D., 2011. – 732 s.	139
Harnaha W. Chornomaz B. Metodologia istorii XX st.: posib. dlia stud. wysch. nawch. zakl. – Uman', 2011. – 112 s.	142
Syniaws'ka L. Holysh G.M. Cherkas'kyi pedagogichniy instytut na shpal'takh gazety "Cherkas'ka pravda" 1954–1991 rr.: materialy press-monitoringu / G.M. Holysh, O.W. Il'chenko. – Cherkasy, 2012. – 208 s.	143
Masnenko W. New scientific and educational-methodical works by hrushewskoznawstwo	144